

А. П. Романченко,

к. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

доцент кафедри української мови;

Л. П. Бугаєнко,

викладач вищої категорії,

Одеський автомобільно-дорожній коледж

Одеського національного політехнічного університету,

викладач української мови та літератури

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ ПОЛТАВЧУКА

У статті з'ясовано специфіку функціонування фразеологічних одиниць у творчості Василя Полтавчука на матеріалі збірки оповідань «Іванові зяті». Акцентовано на фразеологізмах, що експресивно виражають дії, обставини, характеризують персонажів за здібностями та поведінкою тощо. Особливу увагу звернуто на трансформовані стійкі сполуки (подвійна актуалізація, фразеологічний натяк, розширення компонентного складу).

Ключові слова: фразеологізм, трансформація, семантика, Василь Полтавчук, оповідання.

Семантику, структуру, варіантність, трансформацію, особливості функціонування фразеологічних одиниць висвітлюють М. Ф. Алефіренко, Г. О. Бардукова, О. Г. Важеніна, Н. Ф. Венжинович, З. І. Гілецька, Г. Г. Демиденко, А. С. Денисова, Ж. В. Колоїз, Ж. Д. Краснобаєва-Чорна, О. В. Кунін, Г. Я. Лавриненко і О. Л. Лавриненко, І. В. Лакомська, О. Ю. Маховик, Л. В. Мельник, В. М. Мокієнко, Л. І. Пац, Ю. Прадід, О. О. Селіванова, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко та ін. Найчастіше матеріалом дослідження стійких сполук обирають художній текст як простір із широкими можливостями для їхнього функціонування, як засіб реалізації креативного осмислення світу мовною особистістю.

Феномен мовної особистості охоплює лексико-семантичний рівень, оскільки важливо, яку лексику використовує автор – узуальну чи діалектну (для створення колориту певної говірки) або застарілу (для відтворення духу епохи, описуваних подій та явищ). Невід’ємним складником цього рівня є фразеологічні одиниці. У картині світу творчої особистості вони є продуктивним і необхідним елементом національної культури, вираженням самотнього зв’язку з народом, виміром культури мови, компонентом емоційно-експресивної наснаженості мовотворчості, її своєрідною інкрустацією [5, с. 178]. Саме цей складник мовотворчості беремо до уваги, аналізуючи доробок Василя Полтавчука.

Полтавчук Василь Григорович – член Національної спілки письменників України, який є автором книг прози «Заповітне поле» (1984), «Чи залишиться таємницею?» (1991), «Руса коса до пояса» (1997), «Ім’я любові» (2009), «Розлюблена» (2013) та низки публікацій краєзнавчого («Саврань», «Котовськ») та наукового спрямування. Простежимо, які фразеологізми використовує автор у творах на матеріалі збірки оповідань «Іванові зяті» [2].

У збірці функціонують різні за семантикою фразеологізми. На позначення відсутності руху персонажів письменник використовує такі: *ні з місця; як укопаний*; на позначення процесу говоріння чи його відсутності: *ні пари з вуст, процідити крізь зуби, язиком молоти, теревені розводити*. Лексема *слово* часто входить до складу використовуваних фразеологічних одиниць, зокрема усталене сполучення *давати слово*: *Він (Тимко) підводився і йшов на допомогу, даючи собі слово, що це востаннє...* Фразеологізм *давати зарік* (*обицяти, клястися, не повторювати чогонебудь неприємного*) функціонує як його синонім.

Для вказівки на різні обставини з адвербіальн им значенням ‘*недалеко*’, ‘*багато*’, ‘*незабаром*’, ‘*апетитно*’, ‘*швидко*’ функціонують у названій збірці такі фразеологізми: *До Котовська ж – рукою подати*; *І ніби ж не з таких ця вчителька, у кого грошей – кури не клюють*; *Я сам немало прожив на світі, півсотні не за горами*; *Зголоднілий за день господар наминав наїдки, аж за вухами ляцало*; *Та я ненадовго. – Одна нога – там, а друга – тут*. Ці та подібні фразеологізми акцентують на обставинах, де відбуваються події, вказують на інтенсивність дії та кількість чогось і експресивно характеризують описуване.

У творенні фразеологізмів важливу роль відіграє антропологічний чинник, бо значна частина стійких сполук пов’язана з людиною, із різними сферами її діяльності. До того ж людина намагається наділити людськими рисами і об’єкти

неживого світу. Зворотний процес спостерігається, коли характеристики тваринного світу використовують «на позначення інших культурних кодів, переважно антропного» [6, с. 145]. Проблеми антропного характеру, порушені в книзі «Іванові зяті», авторів вдалося висвітлити і завдяки фразеологізмам, що містять назви тварин та артефактів. Персонажа за здібностями, ставленням до роботи характеризують фразеологізми в таких реченнях: *Я з ранку й до ночі – як білка в колесі, так що все домашнє господарство і хата на ній тримаються; Крутилася, як муха в окропі, і не давала передиху ні собі, ні тим, хто з нею працював...; ... ми теж не ликом шиті.*

Письменник вдається також до прислів'їв та приказок, наприклад: *Погода була, як у тій приказці: справді, добрий господар у таку пору і собаку надвір не вигнав би; І така ж вона, як в отій приказці: держіть мене вдвох, бо одному нема що* (про некрасиву дівчину); *Ходять чутки, нібито ловить він капканами і зайців, і вепрів – усяку дичину, яка тільки попадеться... Диму без вогню не буває; Може, я далі би виказував своє роздратування, але знову відчинилися двері, впустивши нових гостей: Тамарину рідну сестру, яка жила в Лугівці, трьох незнайомих мені жінок і недавню мою супутницю – бабцю, що повернулася з Магадана та й втрапила, як мовиться, з корабля на бал* (тут ідеться про святкування уродин). Указані одиниці, що теж належать до фразеологічного фонду української мови, уможливають оцінювання та характеристику явищ, осіб, ситуацій.

В. Полтавчук частіше обирає узуальні фразеологічні одиниці, серед яких певне місце посідають фразеоваріанти та фразеотрансформи. Замість *відкривати душу* В. Полтавчук використовує *розхристовувати душу* зі значенням *ділитися своїми потаємними почуттями, думками*: *Тесть, безумовно, почув Гераськове питання, але розхристовувати свою дідівську душу не став* (замість словникового вислову *душа нарозпашку*). У реченні *Ох і ловко вона нам кабака піднесла* (замість *піднести гарбуза*) наявна заміна слова, що теж є трансформацією фразеологізму. Таку заміну можна пояснити потребою відтворити живе мовлення, оскільки в деяких говірках української мови гарбуз називають кабаком. Загальновживані фразеологізми, використовувані автором, підкреслюють «близькість до народного світовідчуття» [1, с. 409].

Трансформованими фразеологізмами вважають стійкі сполуки, що видозмінені з певною стилістичною настановою. Головною настановою є досягнення перлокутивного ефекту. Видозмінені фразеологічні одиниці поділяють на кілька підтипів залежно від змін стосовно структури або семантики: 1) фразеологічні одиниці, видозміни яких стосуються їхнього компонентного складу; 2) фразеологічні одиниці, у яких відбуваються зміни в семантичній площині; 3) фразеологічні одиниці, які зазнали і семантичного переосмислення, і структурних змін [4, с. 340]. Варто зауважити, що, автор, інтерпретуючи фразеологічну одиницю, руйнує стереотипне його сприйняття, оновлює та розширює мікрообраз, надає думці експресивності, увиразнює мову [3, с. 199].

У системі координат творчої особистості фразеологізми є продуктивним і необхідним складником, що відбиває національну культуру, способом вираження самобутнього зв'язку з народом, виміром культури мови, компонентом емоційно-експресивної наснаженості мовотворчості, її своєрідною інкрустацією [5, с. 178]. В

оповіданні «Баламут» головна дійова особа – Володька, водій молоковозу, який потрапив у негоду й змушений був докладати зусиль, щоб вибратися зі снігового полону. Змальовуючи таку складну життєву ситуацію, Василь Полтавчук обіграє фразеологізм *важка шапка Мономаха* (про виконання надзвичайно складного завдання). У реченні *Володька притьмом кинувся до кабіни. Всівся, стягнув обліплєну снігом шапку, що була, мабуть, важча, ніж шапка Мономахова, струсив її, п'ятірнею розкуйовдив змокрілий чуб і засвітив ліхтарика* наявна видозміна цього вислову. У цьому контексті реалізується пряме значення *важка від снігу* та переносне значення, що накладається на пряме й вказує на нелегку долю водія, на труднощі, які доводиться долати під час роботи. Таке явище кваліфікують як подвійну актуалізацію.

В оповіданні «На березі ріки» письменник використовує фразеологізм *як баран на нові ворота* (*Чого ти на мене дивишся, як баран на нові ворота?* – не розуміючи, здивовано дивитися на кого-, що-небудь), а в оповіданні «Розлюблена» натрапляємо на такий опис: ... *Вадим був схожий на барана, котрий постав перед новими воротами*, де маємо лише уламки названого вище фразеологізму. Така трансформація фразеологічної одиниці трактується як фразеологічний натяк, за якого зберігається загальний зміст стійкої сполуки, однак структурно вона не представлена тим чи іншим варіантом.

Фразеологізм *бути на сьомому небі*, що його використовують, коли говорять про безмежне щастя, трансформовано в такий спосіб: ... *Гандзя, побачивши чоловіка і почувши його слова, здійнялася душею, незважаючи на хурделицю, на сьоме небо*. Тут фіксуємо розширення компонентного складу фразеологізму, що супроводжується гумористичними нотками.

Фразеологічна одиниця *кидати слова на вітер* (говорити безвідповідально, не надавати серйозного значення висловленому) в одному з оповідань Василя Полтавчука видозмінено таким чином: *У моєму віці просто так, на вітер, слів не кидають...* де сполука *на вітер* підсилена прислівниками *просто так*, а отже, маємо справу знову ж розширенням компонентного складу фразеологічної одиниці.

Узуальні фразеологічні одиниці, а також фразеоваріанти та фразеотрансформи відбивають світобачення автора, віддзеркалюють національну та індивідуальну мовну картину світу особистості. Формальні зміни сталих сполук суттєво не впливають на їхнє усталене значення. Трансформовані фразеологізми надають вислову індивідуального забарвлення, оновлюють його, додають експресії [3, с. 201]. Навіть невеличкий фрагмент мовної мозаїки (у збірці зафіксовано майже 60 фразеологізмів) репрезентує особистість автора, його внутрішній світ, мовні вподобання.

Література

1. Мізінкіна О. Художній світ Василя Полтавчука, або повернення до «людських гнізд». *Проблеми сучасного літературознавства*. 2014. Вип. 19. С. 407–410.
2. Полтавчук В. Іванові зяті : оповідання. Одеса : Астропринт, 2013. 200 с.
3. Романченко А. П. Лінгвокреативність мовної особистості: фразеологічні одиниці. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ПолиПринт, 2017. Вип. 24. У 2-х томах. Т. 2. С. 196–204.

4. Романченко А. Трансформовані фразеологічні одиниці в засобах масової інформації. *Міжнародна комунікація: проблеми та перспективи*. Одеса – Тирасполь : Поліграфіст, 2012. С. 338–344.

5. Романченко А. П. Фразеологічні одиниці як вияв національно-культурного складника мовної особистості. *Одеська лінгвістична школа: у просторах інтерпретацій* : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. Одеса : ПолиПринт, 2017. С. 173–180.

6. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

А. П. Романченко,

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка;*

Л. П. Бугаенко,

*Одесский автомобильно-дорожный колледж
Одесского национального политехнического университета*

СПЕЦИФИКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТВОРЧЕСТВЕ ВАСИЛИЯ ПОЛТАВЧУКА

В статье проанализирована специфика функционирования фразеологических единиц в творчестве Василия Полтавчука на материале сборника рассказов «Ивановы зятья». Акцентируется на фразеологизмах, которые экспрессивно выражают действия, обстоятельства, характеризуют персонажей по способностям и поведению. Особенное внимание обращено на трансформированные устойчивые сочетания (двойная актуализация, фразеологический намек, расширение компонентного состава).

Ключевые слова: фразеологизм, трансформация, семантика, Василий Полтавчук, рассказ.

A. P. Romanchenko,

*Odesa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language;*

L. P. Buhaienko,

*Odessa Automobile and Road College
of Odessa National Polytechnic University*

SPECIFICITY OF FUNCTIONING OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN WORKS BY VASYL POLTAVCHUK

The article reveals the specificity of functioning of phraseological units in works by Vasyl Poltavchuk, basing on the material of the collection of short stories “Ivan’s sons-in-law”. The attention is paid to phraseologisms that express actions, circumstances, describe characters on abilities and behavior, etc. Transformed stable combinations

(double actualization, phraseological allusion, expansion of component composition) are characterized.

Key words: phraseology, transformation, semantics, Vasyl Poltavchuk, short story.